

عنوان و نام پدیدآور:	اسلام در آسیای مرکزی
مشخصات نشر:	قم: پژوهشکده علوم اسلامی امام صادق، انتشارات زمزم هدایت، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری:	۴۲۲ ص: مصور (بخشی رنگی).
شابک:	۳۷۲ - ۲۴۶ - ۹۶۴ - ۹۷۸
وضعیت فهرست‌نویسی:	فیبای مختصر
یادداشت:	فهرست‌نویسی کامل این اثر در نشانی: http://opac.nlai.ir قابل دسترسی است.
یادداشت:	نویسندگان حبیب زمانی محبوب، فاطمه دوست‌قرین، فیروز اکبری، محمود سیدی، محسن مطلبی جونیانی.
یادداشت:	کتابنامه به صورت زیر نویس.
شناسه افزوده:	زمانی محبوب، حبیب، ۱۳۵۷ -
شناسه افزوده:	قریشی، سیدحامد
شناسه افزوده:	مطلبی جونیانی، محسن، ۱۳۶۲ -
شناسه افزوده:	مهربان، حسین
شناسه افزوده:	پژوهشگاه علوم اسلامی امام صادق، انتشارات زمزم هدایت
شماره کتابشناسی ملی:	۳۷۹۸۰۰۶

www.kalab.ir

اسلام در آسیای مرکزی

به اهتمام دکتر حبیب زمانی محبوب

پژوهشگاه علوم اسلامی امام صادق (ع)

اسلام در آسیای مرکزی

به اهتمام دکتر حبیب زمانی محبوب
تهیه کننده: پژوهشکده مطالعات سیاسی پژوهشگاه علوم اسلامی امام صادق
نویسندگان: دکتر حبیب زمانی محبوب، دکتر فاطمه دوست‌قرین
فیروز اکبری، محمود رشیدی، محسن مطلبی جو نغانی
مصاحبه‌گران: سید حامد قریشی، محسن مطلبی جو نغانی و حسین مهربان
ناظران علمی: دکتر حسن زندی‌په، دکتر برات شمسا
ارزیاب علمی: دکتر رحمت‌الله فلاح
ویراستار: حمزه زاهدی
ناظر نهایی: دکتر سیامک باقری
واپایش نهایی: سید علی یار افشارپور

چاپ: آبنوس ○ نوبت چاپ: اول ○ سال چاپ: ۱۳۹۴
شمارگان: ۱۰۰۰ ○ قیمت: ۱۸۰۰۰ تومان
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۴۶-۰۲۷۲-۵

آدرس ناشر: قم، خیابان دورشهر، نیش کوچه ۳، پلاک ۸۱
تلفن: ۰۲۵-۳۷۷۳۰۷۳۵-۰۰۲۵ همراه ۰۲۵-۳۷۷۳۰۷۳۵-۰۹۱۲۲۵۳۲۸۸۷

فهرست مطالب

۱۳	مقدمه
بخش اول: آسیای مرکزی از دوران باستان تا ورود اسلام		
۲۱	فصل اول: جغرافیای تاریخی ماوراءالنهر
۲۱	۱. ماوراءالنهر
۲۲	۲. جیحون و سیحون
۲۵	۳. ایالات ماوراءالنهر
۲۵	۳-۱. ایالت سفد
۳۳	۳-۲. ایالت چغانیان
۳۴	۳-۳. ایالت خوارزم
۳۷	۳-۴. ایالت اُروشَنه
۳۸	۳-۵. ایالت چاچ و ابلاق
۳۹	۳-۶. ایالت فرغانه
۴۱	فصل دوم: پیشینه تاریخی آسیای مرکزی (ورارود)
۴۱	۱. دوران اساطیری
۴۲	۲. دوران هخامنشیان
۴۳	۳. ورود اسکندر و فرهنگ هلنی
۴۵	۴. دوران حکومت یونانی باختر (باکتریا)

- ۴۶..... ۵. سلطهٔ کوشان‌ها
- ۴۹..... ۶. سلطهٔ هیاطله
- ۵۱..... ۷. سلطهٔ ترکان
- ۵۴..... ۸. نفوذ ساسانیان
- ۵۵..... ۹. حکومت‌های محلی آسیای مرکزی پیش از فتوحات اعراب

فصل سوم: اوضاع مذهبی، سیاسی و اجتماعی آسیای مرکزی پیش از ورود اسلام..... ۵۷

- ۵۷..... ۱. اوضاع مذهبی
- ۵۸..... ۱-۱. دین زرتشت
- ۵۹..... ۱-۲. آیین بودا
- ۶۰..... ۱-۳. آیین مانوی
- ۶۰..... ۱-۴. دین مسیح و دین یهود
- ۶۱..... ۲. اوضاع سیاسی
- ۶۲..... ۳. اوضاع اجتماعی
- ۶۴..... ۴. اوضاع اقتصادی
- ۶۴..... ۴-۱. زراعت
- ۶۵..... ۴-۲. تجارت
- ۶۸..... ۴-۳. صنعت

بخش دوم: ورود اسلام به ماوراءالنهر

- ۷۱..... مقدمه
- ۷۱..... پیشروی مسلمانان در ایران
- ۷۲..... فتح خراسان مقدمهٔ فتح ماوراءالنهر

فصل اول: استیلای مسلمانان بر ماوراءالنهر و استقرار قدرت آنان..... ۷۵

- ۷۵..... ۱. عصر امویان
- ۷۵..... ۱-۱. نخستین فتوحات مسلمانان در ماوراءالنهر
- ۷۶..... ۱-۲. فتوحات سعید بن عثمان
- ۷۸..... ۱-۳. فتوحات سلم بن زیاد و سردارانش
- ۸۰..... ۱-۴. امارت مهلب بن ابی صفره و سردارانش
- ۸۱..... ۱-۵. گسترش روند فتوحات در دوران قتیبه بن مسلم باهلی

۸۹	۶-۱. پایان دوران حکومت قتیبه
۹۱	۷-۱. اصلاحات عمر بن عبدالعزیز و مخالفت وی با توسعه فتوحات
۹۲	۸-۱. تداوم ناتوانی اعراب در توسعه فتوحات
۹۴	۹-۱. فتوحات اسد بن عبدالله قسری
۹۵	۱۰-۱. واپسین دوران سلطه امویان بر ماوراءالنهر
۹۸	۲. عصر عباسیان
۹۸	۱-۲. قیام ابو مسلم و واکنش اهالی ماوراءالنهر
۱۰۰	۲-۲. قیام اسحاق ترک
۱۰۰	۳-۲. قیام المنعم
۱۰۳	۳. عوامل توسعه قدرت اعراب در سرزمین ماوراءالنهر
۱۰۵	فصل دوم: آثار و پیامدهای ورود اسلام به ماوراءالنهر
۱۰۵	۱. میزان رواج اسلام
۱۰۹	۲. پیامدهای ورود اسلام
۱۰۹	۱-۲. تغییرات سیاسی و اجتماعی
۱۱۱	۲-۲. تغییرات فرهنگی

بخش سوم: تاریخ ماوراءالنهر از حکومت سامانیان تا سقوط شوروی

۱۱۷	فصل اول: حکومت‌های مستقل و نیمه مستقل در ماوراءالنهر
۱۱۷	۱. ماوراءالنهر در عصر سامانیان
۱۲۰	۲. قراخانیان: نخستین فرمانروایی ترکان بر ماوراءالنهر پس از اسلام
۱۲۳	۳. ماوراءالنهر در دوره سلجوقیان و قراختاییان
۱۲۵	فصل دوم: مغولان در آسیای مرکزی
۱۲۶	۱. خانان جغتای
۱۲۸	۲. ماوراءالنهر در دوره تیموریان
۱۳۲	۳. حکومت ازبکان در ماوراءالنهر
۱۳۲	۱-۳. شیانیان
۱۳۹	۲-۳. جانبان (اشترخانیان)
۱۴۳	۳-۳. مُنغیت‌ها

فصل سوم: روس‌ها در آسیای مرکزی ۱۴۹

۱-۱. ماوراءالنهر در دوران سلطهٔ تزارها ۱۴۹

۱-۱. تهاجم روس‌ها به ماوراءالنهر ۱۴۹

۱-۲. واکنش اهالی ماوراءالنهر ۱۵۲

۱-۳. سیاست‌های اسلام‌ستیزانهٔ روس‌های تزاری و مقاومت مردم ۱۵۴

۲. آسیای مرکزی در دوران سلطهٔ کمونیست‌ها ۱۵۶

۱-۲. اسلام‌ستیزی در دورهٔ بلشویک‌ها ۱۶۲

۲-۲. واکنش مسلمانان ۱۷۱

۲-۲. ترفند روس‌ها در ایجاد اسلام رسمی (دولتی) در برابر اسلام غیررسمی (مردمی) ۱۷۸

بخش چهارم: اسلام در کشورهای آسیای مرکزی

مقدمه ۱۸۵

اسلام سنتی ۱۸۷

اسلام دولتی ۱۸۷

اسلام تندرو ۱۸۹

تأثیر عوامل خارجی در تجدید حیات اسلامی کشورهای آسیای مرکزی ۱۹۱

فصل اول: ترکمنستان ۱۹۳

۱. موقعیت جغرافیایی ۱۹۳

۲. جغرافیای سیاسی ۱۹۴

۳. جغرافیای انسانی ۱۹۶

۳-۱. قومیت‌ها ۱۹۶

۳-۲. قبایل ترکمن ۱۹۷

۴. تاریخچه ۱۹۹

۵. نظام حکومتی ۲۰۱

۶. ادیان و مذاهب ۲۰۱

۶-۱. اسلام ۲۰۲

۶-۲. آیین مسیح ۲۱۰

۶-۳. دین یهود ۲۱۰

۶-۴. سایر فرقه‌ها ۲۱۱

۲۱۲.....	۷-۱. آثار تاریخی، مذهبی و فرهنگی مشترک ایران و ترکمنستان
۲۱۲.....	۷-۱. مرو
۲۱۵.....	۷-۲. مشهد مهربان و دهستان باستانی
۲۱۵.....	۷-۳. کهنه اورگنج (گرگانج یا جرجانیه قدیم)
۲۱۶.....	۷-۴. ابیورد
۲۱۶.....	۷-۵. سرخس
۲۱۶.....	۷-۶. دندانقان
۲۱۷.....	۷-۷. قلعه تاریخی نسا
۲۱۷.....	۸. شخصیت‌های برجسته مشترک ایران و ترکمنستان
۲۱۷.....	۸-۱. شیخ ابوالفضل سرخسی
۲۱۸.....	۸-۲. شیخ ابوعلی دقان نیشابوری
۲۲۰.....	۸-۳. ابوسعید ابوالخیر
۲۲۱.....	۸-۴. خواجه یوسف همدانی
۲۲۲.....	۸-۵. جارالله زمخشری
۲۲۳.....	۸-۶. سلطان سنجر سلجوقی
۲۲۴.....	۸-۷. شیخ نجم‌الدین کبری
۲۲۴.....	۸-۸. مختوم‌قلی فراغی
۲۲۵.....	۹. سیاست و دین در ترکمنستان
۲۲۸.....	۱۰. قدرت‌های بازیگر در ترکمنستان
۲۲۹.....	۱۰-۱. روسیه
۲۲۹.....	۱۰-۲. آمریکا
۲۳۱.....	۱۰-۳. ترکیه
۲۳۶.....	۱۰-۴. عربستان سعودی
۲۳۷.....	۱۰-۵. ایران
۲۴۵.....	فصل دوم: ازبکستان
۲۴۵.....	۱. موقعیت جغرافیایی و تقسیمات کشوری
۲۴۸.....	۲. جغرافیای انسانی
۲۴۸.....	۳. نظام حکومتی

۲۴۹	۴. اوضاع مذهبی
۲۴۹	۴-۱. غیرمسلمانان
۲۵۰	۴-۲. مسلمانان
۲۵۵	۵. جنبش های اسلامی
۲۵۹	۶. قدرت های بازیگر در ازبکستان
۲۵۹	۶-۱. روسیه
۲۶۰	۶-۲. آمریکا
۲۶۲	۶-۳. ترکیه
۲۶۳	۶-۴. چین
۲۶۳	۶-۵. رژیم صهیونیستی
۲۶۴	۶-۶. اتحادیه اروپا
۲۶۴	۶-۸. چین
۲۶۶	۶-۹. ایران
۲۶۹	فصل سوم: تاجیکستان
۲۶۹	۱. موقعیت جغرافیایی و تقسیمات کشوری
۲۷۰	۲. اوضاع مذهبی
۲۷۳	۳. قدرت های بازیگر در تاجیکستان
۲۷۵	۳-۱. روسیه
۲۷۸	۳-۲. ترکیه
۲۸۱	۳-۳. آمریکا
۲۸۵	۳-۴. چین
۲۸۶	۳-۵. ایران
۲۹۵	فصل چهارم: قرقیزستان
۲۹۵	۱. موقعیت جغرافیایی
۲۹۵	۲. جغرافیای انسانی
۲۹۶	۳. روند گرایش قرقیزها به اسلام
۲۹۸	۴. سلطه روس ها بر قرقیزستان
۳۰۰	۵. رواج اسلام گرایی پس از استقلال

۳۰۱	۶. وضع فعلی مسلمانان
۳۰۶	۷. قدرت‌های بازیگر در قرقیزستان
۳۰۶	۷-۱. روسیه
۳۰۷	۷-۲. آمریکا
۳۱۰	۷-۳. چین
۳۱۰	۷-۴. ایران

فصل پنجم: قزاقستان

۳۱۵	۱. موقعیت جغرافیایی و تقسیمات کشوری
۳۱۷	۲. جغرافیای انسانی
۳۲۰	۳. تاریخچه
۳۲۲	۴. نظام سیاسی
۳۲۳	۵. اوضاع مذهبی
۳۲۳	۵-۱. دین و سیاست
۳۲۶	۵-۲. ادیان و مذاهب
۳۳۹	۶. روابط و سیاست خارجی قزاقستان
۳۴۰	۷. قدرت‌های بازیگر در قزاقستان
۳۴۰	۷-۱. روسیه
۳۴۱	۷-۲. آمریکا
۳۴۲	۷-۳. ترکیه
۳۴۳	۷-۴. رژیم صهیونیستی
۳۴۴	۷-۵. چین
۳۴۵	۷-۶. ایران

ضمائم

۳۵۱	تاریخ تصوف در آسیای مرکزی
۳۵۲	۱. فرقه‌های مهم صوفیه در آسیای مرکزی
۳۵۳	۱-۱. یسویه
۳۵۵	۱-۲. کیرویه
۳۵۷	۱-۳. نقشبندیه

۳۶۲	۲. نقش تصوف در دوران سلطه روس‌ها
۳۶۳	۳. تصوف، فرصتی مناسب
۳۶۵	فهرست مصاحبه‌ها
۳۶۹	تصاویر
۳۶۹	تصویر برخی مصاحبه‌شوندگان
۳۷۳	تصاویر بخش سوم
۳۷۴	تصاویر بخش چهارم
۴۰۱	نمایه
۴۱۵	کتابنامه

مقدمه

آسیای مرکزی منطقه‌ای بین ترکستان شرقی (ترکستان چین)، مغولستان و تبت است، اما در جغرافیای سیاسی امروز مقصود از آن پنج کشور مشترک المنافع تاجیکستان، ازبکستان، ترکمنستان، قزاقستان و قرقیزستان است. که در سال ۱۹۹۱ با فروپاشی امپراتوری شوروی مستقل شدند.

فرارود (ورارود)، ماوراءالنهر،^۱ ترکستان،^۲ آسیای وسطی، آسیای میانه و آسیای مرکزی نام‌هایی است که از ابتدا تاکنون بر این سرزمین باستانی نهاده شده است. این سرزمین، پیش از ورود اسلام، ورارود خوانده می‌شد، اما مسلمانان آن را ماوراءالنهر خواندند. در منابع روسی، به جای آسیای مرکزی، واژه آسیای میانه^۳ به کار رفته است؛ اصطلاح آسیای میانه را بلشویک‌ها، در سال ۱۹۲۴ م. در پی سیاست‌های توسعه طلبانه خود و به منظور هویت‌رایی از پیشینه

۱. آ. بلنیتسکی، *خراسان و ماوراءالنهر (آسیای میانه)*، ترجمه پرویز ورجاوند، تهران، مرکز اسناد فرهنگی آسیا، ۱۳۷۱، ص ۱۳ و ۳۷.

۲. ماوراءالنهر، به لحاظ جغرافیایی، سرزمینی میان در رود جیحون و سیحون بود.

۳. ترکستان، در واقع، نام سرزمین‌های شمالی ماوراءالنهر بود که تا چین امتداد می‌یافت و مسکن اقوام ترک بود. روس‌های تزاری پس از سلطه بر آسیای مرکزی، در قرن نوزده میلادی، این منطقه را ترکستان خواندند.

۴. حاکمان شوروی با اعمال قدرت کمونیستی و توسعه طلبانه‌شان، متصرفات خود را در آسیا، از لحاظ ارتباط با مسکو، به سه بخش تقسیم کردند: ۱. آسیای نزدیک (متصرفات قفقاز و شمال قفقاز) ۲. آسیای میانه (جمهوری‌های پنج‌گانه) ۳. آسیای دور (متصرفات سبیری و سرزمین‌های شرقی) (ناصر تکمیل همایون، «نگاهی به آسیا و شناخت آسیای مرکزی»، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، ش ۳، زمستان ۱۳۷۱، ص ۳۲-۳۳).

تاریخی و فرهنگی مردم این منطقه ابداع کردند، حال آنکه این اصطلاح نه منطق جغرافیایی و نه پیشینه تاریخی داشت و ماهیت آن سیاسی و استعماری بود.^۱

این سرزمین، با تمدنی کهن، میراث تاریخی و فرهنگی بسیار درخشانی دارد و، در طول تاریخ، فرازونشیب‌های فراوانی به خود دیده و همواره عرصه هجوم اقوام و قبایل بیگانه بوده است، که حملات یونانیان، کوشانیان، هون‌ها و اقوام ترک، قبل از اسلام، و فتوحات مسلمانان، در قرون اولیه پس از اسلام، از جمله این تهاجمات است.

ورود اسلام به آسیای مرکزی را می‌توان مهم‌ترین حادثه تاریخی این سرزمین دانست. دین مبین اسلام از نیمه قرن اول هجری به سرزمین ماوراءالنهر راه یافت، ولی رواج وسیع آن مدت‌ها به طول انجامید. دین اسلام، هرچند بسیار دیر به این سرزمین راه یافت، به مرور، پس از پذیرش مردم، نمایی بخش‌های جامعه را تحت تأثیر خود قرار داد. دین اسلام، پس از آنکه مقبول اهالی ماوراءالنهر واقع شد، اساس تمدن نوینی گشت که، به تدریج، به همت فرهیختگان و اندیشمندان این سرزمین شکوفا گردید و موجب شد ماوراءالنهر در مدتی کوتاه به چنان مرتبه‌ای از رشد و ترقی دست یابد، که یکی از بزرگ‌ترین مراکز علمی و فرهنگی عالم اسلام لقب گیرد.

دین اسلام، قرن‌های متمادی، دین رسمی توده مردم این سرزمین باقی ماند، به طوری که حتی در دوره مغولان نیز - که به نوعی آزادی مذهبی برقرار بود - مردم آسیای مرکزی آیین‌های مذهبی خود را حفظ کردند. در دوره رقابت سیاست‌های استعماری اروپا، از اواخر قرن هجدهم میلادی، بر اثر نفوذ سیاست دولت روسیه تزاری، این منطقه به خان‌نشینان تابع این

۱. مصاحبه حضوری با دکتر نسرین احمدیان شالچی، ۱۳۹۱/۳/۹؛ آ. بلنیتسکی، همان، ص ۱۲-۱۳؛ دره میرحیدر، «ریشه‌های تاریخی مسائل جغرافیای سیاسی»، تحولات پنج‌دهه اندیشه و جستار در جغرافیای سیاسی، مشهد، پاپلی یزدی، ۱۳۸۹، ص ۲۶۶. پرویز ورجاوند، مترجم کتاب خراسان و ماوراءالنهر (آسیای مرکزی)، در مقدمه‌ای که بر این کتاب نگاشته است، می‌نویسد: «در دایرةالمعارف روسیه تزاری، که جلد اول آن در سال ۱۸۹۰ م و جلد آخر آن در سال ۱۹۰۴ م به چاپ رسید، واژه «آسیای میانه» به منزله محدودده یا منطقه‌ای جغرافیایی یا واحدی سیاسی نیامده است... سال‌ها بعد، در دومین دایرةالمعارف بزرگ شوروی، که در سال ۱۹۵۷ م به چاپ رسید، عنوان «آسیای میانه» به چشم می‌خورد. این واژه، از سال ۱۹۲۴ م، برای تفاوت گذاشتن میان آسیای مرکزی و آسیای میانه به کار گرفته شد. هدف اصلی روس‌ها، جدا ساختن این سرزمین از هویت تاریخی و فرهنگی خود بود تا بدین وسیله سلطه خود را بر این منطقه تثبیت و این منطقه را بخشی از امپراتوری شوروی معرفی کنند (ر.ک. آ. بلنیتسکی، همان، مقدمه مترجم، ص ۱۱-۱۳).

امپراتوری پیوست و پس از انقلاب بلشویکی، به طور کامل، زیر سیطره روسیه قرار گرفت. از این دوره به بعد، کمونیست‌ها مبارزه شدیدی را علیه مسلمانان در آسیای مرکزی آغاز کردند و تمام توان خود را برای زدودن اسلام از دل و جان ساکنان این منطقه به کار گرفتند؛ با وجود این، هر چند در دوران سلطه روس‌ها بر آسیای مرکزی از رونق اسلام کاسته شد، هیچ‌گاه نور اسلام در این منطقه خاموش نگشت و مردم دین و آیین اسلامی خویش را حفظ کردند.

پس از سقوط امپراتوری شوروی و استقلال جمهوری‌های آسیای مرکزی، تحولاتی جدی در اوضاع فرهنگی، اجتماعی و سیاسی این منطقه رخ داد، که بارزترین آن رواج دوباره اسلام‌گرایی به منزله بخشی از هویت مردم این منطقه بود، به طوری که در مدت کوتاهی ریشه‌های اسلامی در این منطقه، بار دیگر، جوانه زد و گرایش به دین اسلام در میان مردم رشدی چشمگیر یافت.

نفوذ اسلام در آسیای مرکزی به همراه پیوندهای جغرافیایی، تاریخی، فرهنگی و سیاسی اقوام و طوایف این منطقه با ایرانیان، که با وجود تندباد حوادث هنوز محفوظ مانده و گرایش و اصالت خود را از دست نداده است، ساخت تاریخ و هویت مشترک و همچنین آشنایی هر چه بیشتر با زمینه‌ها و حوزه‌های همکاری و تبادل فرهنگی را، بر مبنای دین اسلام، برای ایران به ضرورتی انکارناپذیر بدل کرده است.

اندیشمندان، در غرب و شرق عالم، قرن‌هاست درباره آسیای مرکزی قلم می‌زنند، که حاصل آن کتاب‌ها و مقاله‌های متعددی است که به زبان‌های گوناگون عرضه شده است؛^۱ برای نمونه، تنها از سال ۱۹۷۷ تا ۱۹۸۶ م، حدود ۳۳۴ مقاله و کتاب درباره آسیای مرکزی تهیه شده، که در این میان سهم ایرانیان بسیار ناچیز بوده است.^۲

پس از سقوط شوروی، با وجود افزایش تحقیقات، هنوز پژوهش دقیق و همه‌جانبه‌ای درباره مسائل مختلف آسیای مرکزی انجام نگرفته است. منافع عظیم ایران در آسیای مرکزی

۱. آیین ملی مانند نوروز و نیز ضرب‌المثل‌ها، حکمت‌ها و سخنان حکما و عرفای بزرگ این منطقه - مانند شیخ ابوالحسن خرقانی، میرسیدعلی همدانی، شیخ نجم‌الدین کبری، خواجه بهاء‌الدین نقشبند و خواجه احراز - همگی بخشی از میراث تاریخی مشترک مردمان این دیار با ایرانیان است.

۲. ر. ک. غلامرضا وهرام، کتابشناسی آسیای مرکزی، مشهد، بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی، ۱۳۷۲.

۳. محمدحسین پاپلی یزدی، «آسیای مرکزی، لزوم و اهمیت مطالعات مربوط به آن»، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، ش ۱۴، پاییز ۱۳۶۸، ص ۱۷.

و ارتباط مستقیم امنیت کشور با ثبات و تحولات این منطقه بر کسی پوشیده نیست. پیوندهای تاریخی و فرهنگی نیز مزید بر علت است تا انجام پژوهش‌های عمیق‌تر درباره آسیای مرکزی، در کشورمان، ضرورت یابد.

وضعیت اسلام و مسلمانان از مهم‌ترین مسائل آسیای مرکزی است، که این پژوهش در پی بررسی تاریخی و سیاسی آن است. ضرورت این پژوهش در مصاحبه‌های فراوانی که با کارشناسان حوزه آسیای مرکزی انجام گرفت^۱ روشن شد، به گونه‌ای که تقریباً همگی بر لزوم بررسی اسلام‌گرایی در این منطقه تأکید داشتند.

این کتاب به دو بخش اصلی تقسیم می‌گردد: بخش تاریخی، که از ورود اسلام تا استقلال کشورهای آسیای مرکزی در سال ۱۹۹۱ را شامل می‌شود و بخش سیاسی، که وضعیت فعلی کشورهای این منطقه و اوضاع اسلام و مسلمانان در آن‌ها را بررسی می‌کند.

در بخش نخست، اوضاع سرزمین آسیای مرکزی از عهد باستان تا ورود اسلام مورد بررسی قرار گرفته است؛ فصل اول این بخش جغرافیای تاریخی سرزمین ماوراءالنهر را در بر می‌گیرد؛ در این فصل ابتدا به کلیاتی درباره خود ماوراءالنهر و اوضاع جغرافیایی آن پرداخته شده و سپس ایالت‌های این سرزمین، به همراه شهرها و روستاهای آن، معرفی شده است. در فصل دوم به پیشینه تاریخی این سرزمین از آغاز تاروی کار آمدن مسلمانان، پرداخته شده است؛ در این فصل تاریخ سیاسی آسیای مرکزی در دوران مادها و هخامنشیان، اسکندر و جانشینانش، یونانیان، کوشانیان، هیاطله، ترک‌ها و ساسانیان، به اجمال، بیان شده است. در فصل سوم از بخش اول به بیان کلیاتی درباره وضعیت جامعه در آسیای مرکزی پرداخته شده و اوضاع جغرافیایی، مذهبی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی این سرزمین، هم‌زمان با فتوحات اعراب، بیان شده است؛ در این فصل سعی شده است نمایی کلی از سرزمین آسیای مرکزی ترسیم گردد تا مشخص شود اعراب با چه سرزمین و چه جامعه‌ای روبه‌رو بودند و چگونه به مرزهای آسیای مرکزی گام نهادند.

در بخش دوم، چگونگی ورود اسلام به سرزمین ماوراءالنهر و روند فتوحات مسلمانان در آن سامان بیان شده است؛ در فصل اول این بخش، پس از اشاره به فتوحات نخستین سرداران

۱. در این پژوهش با حدود ۳۵ نفر از کارشناسان مسائل آسیای مرکزی مصاحبه شد، که نام آن‌ها در بخش ضمیمه آمده است.

اموی، از فتوحات قتیبه و پیروزی های او، به طور کامل، سخن رفته و، پس از آن، ضمن اشاره به اوضاع و احوال این سرزمین در دوران پایانی حکومت امویان و سده اول خلافت عباسیان، میزان توسعه قدرت اعراب و علل پیروزی آنها بیان شده است. فصل دوم به پیامدها و آثار ورود اسلام به این سرزمین اختصاص یافته است؛ در این فصل، ضمن ذکر نحوه و میزان اشاعه دین اسلام در ماوراءالنهر، بر خورد متقابل اهالی و فاتحان مورد بررسی قرار گرفته و، در پایان، آثار ورود دین اسلام بر بخش های گوناگون جامعه ماوراءالنهر، به اجمال، بیان شده است.

در بخش سوم، تاریخ ماوراءالنهر، از شکل گیری حکومت های محلی در این منطقه تا سقوط امپراتوری شوروی و استقلال جمهوری های آسیای مرکزی، بررسی شده است. در بخش چهارم به وضعیت فعلی کشورهای آسیای مرکزی و اسلام و مسلمانان در هر یک از جمهوری های آن پرداخته شده است.

در بخش ضمیمه نیز بحثی درباره تاریخ تصوف در این منطقه و، همچنین، تصویر افراد مصاحبه شونده آمده است.

در پایان، شایسته است از تمامی عزیزانی که در تدوین و چاپ این کتاب همکاری کرده اند صمیمانه تشکر کنم، به ویژه از خانم دکتر فاطمه دوست قرین (نویسنده فصل های تاجیکستان و قرقیزستان)، آقای فیروز اکبری (نویسنده فصل ترکمنستان)، آقای محمود رشیدی (نویسنده فصل ازبکستان)، آقای محسن مطلبی (نویسنده فصل قزاقستان)، آقایان دکتر حسن زندیه و دکتر برات شمسا (ناظران علمی)، آقای سید علی یار افشارپور (مجرب و اپایش نهایی)، دکتر مرتضی شیروودی (مسئول مرکز مطالعات سیاسی پژوهشکده علوم اسلامی امام صادق ع) و آقایان سید حامد قریشی و حسین مهربان، که زحمت هماهنگی و تهیه و تنظیم مصاحبه ها را عهده دار بودند. همچنین از ویراستار محترم متن، آقای حمزه زاهدی، تقدیر و تشکر ویژه دارم، که با دقت و دلسوزی فراوان از ناهمواری های متن کاست و بر غنای آن افزود.

دکتر حبیب زمانی محجوب

زمستان ۱۳۹۳